

Pomogáts Béla

Magyar identitás – magyar irodalom*

Nemzet és irodalom

Azok között a fogalmak között, amelyeket a magyar történelem szentesített, és a közmegegyezés elfogadott, a nemzet és az irodalom fogalma mindig egymással szoros kapcsolatban állt. Teremtő kölcsönösség jött létre közöttük, egyfelől a nemzeti történelem s azok a törekvések, amelyek a történelem során érvényesülni kívántak, és igen gyakran vereséget szenvedtek, mindig meghatározták irodalmunk vállalt feladatait, küldetésűdatát, többnyire abban az értelemben, hogy magának az irodalomnak kellett helyreállítania a nemzet megromlott szellemi egyensúlyát, vagy megtört politikai és kulturális egységét, másfelől hagyományosan az irodalomba konstituálódtak azok a személyiségjegyek, amelyeknek összessége a magyarság nemzeti jellegét teszi.

A magyar történelem évszázadai során Balassi Bálinttól Berzsenyi Dánielig, Vörösmarty Mihálytól Ady Endréig és Illyés Gyulától Nagy Lászlóig a nemzet és az irodalom egymással lényegi kapcsolatban álló fogalmakat alkottak. E fogalompáros valóságos Janus-arccal néz ránk a múltból s bizonyára a jelenből: ami az egyik oldalról szemlélve egy történelmi emberközösség küzdelme a megmaradásért, az a másik oldalról magasrendű művészi értékek történelmi folytonossága és rendszere, s ami az egyik nézetben gondolat, költői kép és versforma, az a másik nézetben emésztő küzdelem és győzelem azért, hogy tizenötmillió ember otthont találjon a népek közösségében, és képes legyen kibontakoztatni a maga szellemi és erkölcsi értékeit.

Nemrégiben Kolozsváron jártam, hogy a nagy múltú Erdélyi Múzeum Egyesület elnökének, Egyed Ákosnak a felkérésre előadást tartsak a gróf Mikó Imre születésének kétszázadik évfordulója alkalmából rendezett tudományos emlékülésen. Az „Erdély Széchenyijének” nevezett kiváló államférfi, akinek nevéhez nem csak az Erdélyi Múzeum Egyesület, hanem a többi között a kolozsvári tudományegyetem létrehozása is fűződik, egyik tanul-

mányában (Irányeszmék. Budapesti Szemle 1861.) arról beszél, hogy a magyar történelem során több alkalommal is, így például a szabadságharc bukását követő önkényuralom idején, előállott az a helyzet, hogy a nemzet által fájdalmasan nélkülözött önkormányzatot a kultúrának, mindenekelőtt az irodalomnak kellett pótolnia. „Nekünk, magyaroknak – hangzik Mikó okfejtése – jelenleg sem a politikai intézmények, sem más nemű viszonyaink egyéni kifejlődésünk tekintetében nem nyújtják azon hatalmas segínyt és biztosítékokat, melyeket a régiekben bírtunk. (...) Azon meggyőződés, hogy a magyar saját nyelve és nemzetisége életfájának gyökeréről kíván tovább is táplálkozni, saját szellemében és fogalmai szerint, saját irodalma segítségével művelődni, hogy tehát sem egyéni létét feladni, sem műveltségének idegen s természetével és geniuszával össze nem férő alapot és eszközt elfogadni nem hajlandó, azt hiszem, nem csak az én meggyőződésem, de mindnyájunké.”

De lássunk egy huszadik századi író is, nevezetesen az 1948 után párizsi, majd londoni emigrációban tevékenykedő kiváló szociográfust és publicistát, Szabó Zoltánt, aki Hungarica varietas (Korkép 1974-től) című esszéjében a következőkben jellemezte irodalmunk nemzeti felelősségűdatát és történelmi szerepvállalását: „Az irodalmi nemzetet – mint minden nemzetet – az a bizonyos, >>mindennapi népszavazás<< tartja össze. Vagyis egyéni döntések az együvé tartozás mellett. Mihelyt az összetartozás-tudat az írókban, kifejezése a szellemi életben elhalványul vagy elnémul, az irodalmi nemzet gyöngül, a minőség rokkan, a tehetség elbátortalanodik, az értelem eleven erői elszikkadnak, a szellemi élet vérkeringése elakad. A nemzet megszenved. Megsemmisíteni birodalmakat lehet. Nem irodalmakat. A Római Birodalom megsemmisült. A latin irodalom megmaradt. A Római Birodalomból a romjai maradtak meg. A Római Birodalomból az maradt meg, ami latinul kifejeződött”.

Igen, a magyar irodalom mindig történelmi erőközpontnak, közéleti tényezőnek, talán így is mondhatom: „hatalmi ágnek” számított, felelősége nem csak az irodalmi alkotás minőségére vagy igazságára terjedt ki, hanem a nemzeti közösség fejlődésének, mi több, fennmaradásának előmozdítására is. Innen ered a magyar irodalom mindmáig ható tudatos elkötelezettségvállalása a

nemzeti történelem, a nemzeti élet „sorskérdéseinek” megoldása iránt, az a közösségi és közeleti éthosz, amely ennek az irodalomnak még a formateremtő erőfeszítéseit, merész kísérleteit, akár önfeledt játékait is áthatja. Nem kell feltétlenül politikai írónak, írópolitikusnak lenni ahhoz, hogy valakinek a műveiben erősebb visszhangot verjenek ezek a „sorskérdések”. Nemcsak Zrínyi Miklós, Petőfi, Ady, József Attila és Illyés ad számot a nemzeti történelem tapasztalatairól, törekvéseiről és fájdalmairól. Mint titkos vízjel, ott rejlik ez a történelmi és közösségi érdeklődés, küldetésstudat és felelősségvállalás az Istenhez forduló Balassi Bálint, az elmúlás hatalmán merengő Berzsenyi Dániel, a szerelmi évődésbe feledkező Csokonai Vitéz Mihály, a romantikus végtelennel küzdő Vörösmarty, a köznapi józanságot hirdető Arany, az európai szellem értékeit mentő Babits, az ősi mitoszok tanításán okuló Weöres Sándor vagy az emberi történelem drámai válságaival számot vető Juhász Ferenc műveiben is. Valóban, nincs magyar író, aki függetleníteni tudta vagy akarta volna magát a közös tapasztalatoktól, gondoktól és tennivalóktól, s ha a magyar irodalmat a történelem alkotásának és szellemi intézményének tekintjük, meg kell bizonyosodnunk arról, hogy az irodalom mindenekelőtt a nemzeti élet alakítója, a nemzeti tudat őre és letéteményese.

Nemzet és történelem

Kivált nehéz korszakokban tapasztaljuk mindent, midőn balszerencsés történelmi fordulatok – és ilyenek, fájdalom, végigkísérik távolabbi és közelebbi múltunkat – sodorják válságba és veszedelembé a magyarságot és a történelmileg létrehozott nemzeti intézményeket. Irodalmunk felelősség-tudata éppen ezekben a korszakokban mutatkozik meg igazán. Ahogy Németh László mondja: „A magyar irodalom legjellemzőbb, tanulmányozásra legvonzóbb korszakai mindig akkor alakultak ki, amikor a remény vetését elrontó jégverés után az előtapogató élni akarás szigetekbe verődik, s a reménytelen önfeláldozás lassan megint kitermeli a reményt”. Igen, irodalmunknak a maga nyolc évszázados története során mindig ez a szerep jutott: helyre kellett állítania a nemzet megbomlott szellemi egyensúlyát, lelki elégtételt kellett szereznie a pusztító vereségek után, fel kellett támasztania a

csapások súlya alatt megroppant történelmi életerőt.

Így történt ez Mohács után, midőn Bornemisza Péter, Balassi Bálint, Heltai Gáspár költeményeiben és krónikáiban forrott össze ismét az a virtuális Magyarország, amely a csatamezőkön elveszett. Így történt azoknak az erőfeszítéseknek a veresége után, amelyek a 18. század végén próbálták a független, korszerű Magyarországot megteremteni, mikor is a nyelvújító Kazinczy Ferenc és a romantikus Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály támasztotta fel a Vérmező mocskába fulladt közös reményeket. Így történt Világos után, midőn Arany János, Madách Imre, Kemény Zsigmond és Jókai Mór könyvei teremtették újjá a nemzet szellemét, adtak hangot a szigorú önvizsgálatnak és festettek a sötét egekre szivárványos reményt, és így történt az első világháborús vereség, a modernizációs kísérletek kudarca, a történelmi Magyarország felदारabolása után, amikor Babits Mihály, Móricz Zsigmond, Kosztolányi Dezső, József Attila és a népi irodalom: Illyés Gyula, Németh László, Tamási Áron kerestek megtartó erőt a hagyományban, és új vezérlő csillagokat a demokratikus átalakulás eszméiben.

Történelmi feltámadásoknak és újabb zuhanásoknak voltunk részesei-tanúi azóta is, és elmondhatjuk, hogy irodalmunk e feltámadásokból is kivette részét, és a zuhanások után is kereste a nemzeti önismeret és önbizalom megújulásának, az alkotó erők felkeltésének lehetőségét. Vagy nem ezt tette-e az ötvenes évek súlyos megpróbáltatása, az 1956-os magyar forradalom tragédiája után Illyés és Németh, Déry és Kodolányi, Vas István és Örkény István, Jékely Zoltán és Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc, Sánta Ferenc és Csoóri Sándor, az az új magyar irodalom, amely a kommunista diktatúra máskülönben szellemi sivárságban telő évtizedeiben, éppen a diktatúrával szemben kibontakozott? És akkor még nem is említettem a kisebbségi magyar irodalmakat, amelyek a maguk esztétikai ambíciói mellett természetes módon vállalták a méltatlan helyzetbe szorított magyar nemzeti közösségek szolgálatát: az erdélyi Áprily Lajosra, Reményik Sándorra, Kós Károlyra, Tamási Áronra, Dsida Jenőre, Kányádi Sándorra, Sütő Andrásra, Szilágyi Domokosra, a felvidéki Mécs Lászlóra, Győry Dezsőre, Fábry Zoltánra, Dobos Lászlóra, a délvidéki Szirmai Károlyra, Szenteleky Kornélra,

Fehér Ferencre, Brasnyó Istvánra gondolok. Irodalmunk mindig a nemzeti történelem, kultúra és identitás folyamatos fenntartását szolgálta, s éppen ebben a szolgálatban találta meg a maga méltóságát és egyetemes emberi küldetését.

A magyar író a nemzeti kultúra és az anyanyelv gondozása által teszi teljesebbé saját emberségét, és ebben az emberségben lesz az egyetemes humánus szószólója, más kultúrák, irodalmak képviselőinek társa. A magyarság bizonyára azzal tette a legnagyobb szolgálatot az egyetemes emberi kultúrának és az Isten teremtő terveinek, hogy létrehozta saját nyelvét, művelődését, szellemét és így új értékekkel, hangzatokkal és színekkel gazdagította azt a sokoldalú és sokszínű egyetemességet, amelyet a teremtés és az emberiség megalkotott. Népünk a magyar kultúra és nemzeti identitás fenntartása révén teszi teljesebbé az emberi egyetemességet, minthogy az emberi nem maga sem mondhat le azokról az értékekről, amelyekkel a magyarság egészíti ki, teszi gazdagabbá a kultúra összességét. Hadd idézzem Széchenyi István szavait: „Az emberiségnek egy nemzetet megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni és szeplőtlen mivoltában kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig nem ismert alakokban kiképezve végcéljához, az emberi feldicsőítéshez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden keserűségtől ment tisztább érzés; s ha csak mint hangya ily megdicsőítéshez egy paránnyal is hozzájárulhatunk, van-e ennél edesebb osztályrész emberek között, kiktől a lelki örömök nincsenek elzárva?”.

Széchenyi szavainak a jelenben is súlyuk és értelmük van: amit magyarság és emberi egyetemesség szoros összetartozásáról és teremtő kölcsönösségéről egykor kijelentett, az ma is időszerű feladatot és szellemi stratégiát jelent; megszabja a magyar kultúra, a magyar irodalom kívánatos és szükséges stratégiáját is.

Egy Illyés-parabola

Illyés Gyula egy ma már klasszikus paraboláját szeretném idézni, amely által – Németh László *Izony* című regényének francia kiadása alkalmából – irodalmunk sajátos természetének dolgában szerette volna eligazítani az idegen olvasót. „Képzeld el – írja Illyés –, hogy egy kiváló tehetséges ember arról ír regényt, hogy mit szenved egy

falu a Duna kiöntései miatt. Csak gratulálni tudunk, hogy művészetével ilyen nemes tárgyat emel föl. Képzeld el aztán, hogy ugyanannak a népnek a legnagyobb drámaírója arról ír tragédiát, miért nem sikerült valakinek a Duna áradásait megakadályozni. De a legnagyobb költő is arról írja első, második, sőt tizedik verseskötetét, hogy a Dunát sürgősen szabályozni kell. Majd a kritikusok is azon a mérlegen mérik az alkotások értéksúlyát, hogy milyen fokban szolgálják azok az árvizek megakadályozását s mindannak a népbetegségnek, közlekedési, mezőgazdasági és közoktatásügyi bajnak, amit a zabolázatlan folyók okoznak. Elképzeld mi is a hangot, amely az áradások s azok kifogyhatatlan következményeinek huszadik ábrázolása után ingerülten fölcsattan: Hát hol a vízügyi hivatal? Hol az egészségügyi miniszter, a földművelésügyi, a hadügyi? Érthetetlen, miért gyötreti magát ezekkel épp az irodalom?”.

A magyar irodalom karakterével ismerkedő külföldi olyan parabolát kap oktatás gyanánt, amely – miként a pár vonással megrajzolt arc- és jellemképek – egyetlen merész lendülettel húzza meg az ábrázolni kívánt jelenség karakterét. A valóságos képen mindez nem sokat módosít: a magyar irodalom nyolc évszázados története során valóban igen gyakran kényszerült arra, hogy a nemzeti élet első számú intézménye, a közös törekvések első megfogalmazója és állandó képviselője, történelmi érdekek letéteményese és nagyszabású feladatok valóra váltásának szervezője legyen. És noha a jelenben működik, remélhetőleg jól működik a vízügyi hivatal, és léteznek más szorgalmas kormányzati hivatalok is, ez még nem jelenti azt, hogy irodalmunk minden további nélkül visszavonulhat a művészeti élet és alkotó munka belső körébe, s felhagyhat azzal a kezdeményező, javaslatokat tevő, közös cselekvésre mozgósító és a közélet minden dolgában szabadon bíráló tevékenységével, amelyet hagyományosan vállalt, és végzett küzdelmes történelme során.

A jelenről beszélek, és aki körül néz a szellemi életben, az bizony megállapíthatja, hogy irodalmunk ma egyféle identitászavarral küszködik. Az elmúlt évtizedekben, az imént vázolt hagyományoknak megfelelően, irodalmunk kétségtelenül a nemzeti élet és szellem első számú letéteményese volt, az Írószövetség közgyűlései vagy az írószövetségi választmány összejövetelei amolyan „kvázi-par-

lamentként” tevékenykedtek, minthogy valóságos népképviselőt híján elsősorban ezeken a fórumokon kaptak hangot a magyar nép panaszai és kívánságai. Az irodalmi életnek ezt az erősebben átpolitizált szerepét mára minden bizonnyal feleslegessé tette a bekövetkezett történelmi fordulat: elvégre, ha létrejöhetett a magyar jogállamiság, működik a magyar népképviselői országgyűlés, nincs szükség arra, hogy az Írószövetség pótparlamentként végezze a dolgát, és az irodalom a nemzeti szuverenitás első számú intézménye legyen. Mindez érzékelhető a Magyar Írószövetség és a többi írószervezet közéleti súlyának és hatékonyságának veszedelmes csökkenésében: ma már a politikai elit alig-alig figyel az irodalom javaslataira, észrevételeire és panaszaira.

Mindazonáltal nemigen valószínű, hogy az írók, mint azt sokan tanácsolják, hajlandók lennének egyszerűen visszavonulni a műhely zártabb világába. Nemcsak az írópolitikusokra vagy politikai írókra gondolok, ilyenek különben bőven találhatók mind a kormányzati, mind az ellenzéki oldalon. A politizáló, kivált a politikai pártok elkötelezettségében csatározó írástudó kissé gyanús és ellenzékeny személyllyé vált az utóbbi évek során. Bizonyára nem véletlenül, minthogy az alkotó munka számára nélkülözhetetlen szellemi függetlenség és szuverenitás igenis megjelöl egy képzeletbeli határvonalat, amelyen túl ennek a függetlenségnek és szuverenitásnak a működése megkérdőjelezhető. Kétségtelenül akadnak írók, akik már régen átlépték ezt a bűvös vonalat, és ma már inkább a politikának: a hatalomra jutásnak, a hatalom megtartásának, mint az irodalomnak, a szellemnek az emberei. Kár értük, ugyanis a szellemi életben (is) fellépő személyiség belső és külső szuverenitása olyan értéket jelent, amelyet éppen a nemzet és a nemzeti kultúra érdekében szükséges volna fenntartani.

Az irodalomnak, mint szellemi és nemzeti intézménynek, azonban akkor is van közéleti, sőt (nem félek a szótól) politikai szerepe és jelentősége, ha maguk az írók csak részlegesen, csak „állampolgári” jogon és körben politizálnak, vagy éppen teljesen távol maradnak a politikai küzdelmekről, s nem kívánnak részt venni a különféle pártok és mozgalmak életében. Magának az irodalomnak, persze csak közvetettebb módon, lehet közéleti szerepe, és ez így helyes, minthogy a kultúra sohasem vállalt fel napi politikai vagy taktikai jellegű feladatokat.

Az irodalom, mint nemzeti intézmény

Mindez egyrészt azt jelenti, hogy irodalomnak ma is, mint nemzeti intézménynek kell működnie. A magyar irodalom mindig is a magyarság szellemi és erkölcsi létének látható intézménye volt, annak a Renan által meghatározott „mindennapi népszavazásnak” az organizátora, amelytől a nemzetek, különösen a saját erejükre hagyott kis nemzetek kapják ellenálló erejüket és belső szuverenitásukat. Azt is jelenti ez, hogy az irodalomnak az elkövetkező időkben is kell bizonyos közügyiközéleti szerepet vállalnia. Mindenekelőtt vállalnia kell a nemzeti identitás és kultúra védelmezését, egy virtuális közösségi és erkölcsi kódex kialakítását és fenntartását. Az irodalomnak ez az erkölcsi jellegű közösségi szerepvállalása nélkülözhetetlen abban, hogy a mögöttünk lévő zavaros huszadik század diktatórikus berendezkedésének nyomása alatt megsérült vagy megroppant erkölcsi és szellemi értékek ismét hatékony történelmi erőt jelentsenek, egyáltalán abban, hogy ezek az értékek helyreálljanak.

Másodjára az irodalomnak stratégiai feladatai és lehetőségei vannak a magyarság (legalább) szellemi és lelki egységének a helyreállításában. Volt idő, voltak idők, amikor maga az irodalom fogta össze a nemzetet, s ha a jelenben azt látjuk, hogy a magyarságot a Kárpát-medencében államhatárok darabolják szét, s a magyarság egy igen nagy része szerte a nagyvilágban szétszóródva él, megint csak azt mondhatjuk, ilyen idöket élünk ma is. Igen: a magyarság nemzeti egységre vágyik, történelmi és lelki szüksége van arra, hogy Kolozsvárt, Marosvásárhelyt, Pozsonyt, Kassát, Szabadkát – és persze a nyugati világban élő magyarokat is – bekapcsolja a nemzeti élet vérkeringésébe. Ez a vérkeringés ma elsősorban a nemzeti kultúra egyetemes és egységes rendjében képzelhető el és valósítható meg. Szerves rend ez, élő organizmus, amelynek igen fontos ereit kötötték el a magyarságra kényszerített úgynevezett békeszerződések: Trianon és Párizs. Következésképp általában benualtság jött létre, nemcsak az elszakított magyar népcsoportok, hanem az anyaország esetében is.

Irodalomnak, egyáltalán kultúrának, a jövőben ezt a benualtságot kell orvosolnia, a természetes vérkeringést helyreállítania.

Közös felelősség ez, mindannyiunkra hárul, és közös munka, amely mindannyiunk számára feladatot jelent. Függetlenül attól, hogy milyen politikai pártok vagy ideológiák szerint látjuk a nemzet további teendőit, és függetlenül attól, hogy melyik ország útlevelével a zsebünkben utazunk. A századforduló (az ezredforduló) nagy feladata, hogy irodalmunk továbbra is vállalja a nemzet szolgálatát, s a jövő kialakításában stratégiai szerepe legyen. Erkölcsi örökségünk valóságos kontinens, biztos alapzata ma is: nem sodorhatják el sem az országon belüli nézeteltérések, sem a kívülről érkező viharok.

A nemzeti életnek és kultúrának van egy igen jelentékeny köre, amelyben az irodalomnak mindenekelőtt továbbra is a maga hagyományos nemzetfenntartó munkáját kell végeznie. A szomszédos országok magyar kisebbségi irodalmaira gondolok, amelyeknek más szellemi intézmények híján ma is elsőrendűen vállalniuk kell a nemzeti tudat, az összetartozás, a szellemi hagyományok fenntartásának, védelmének és gondozásának történelmi feladatát, s emellett nem könnyű helyzetben ápolniuk kell a Duna-tájon élő népek történelmi összetartozásának eszméjét is. A kisebbségi irodalom, Németh László szavával élve, ma is „a szellemi élet mindenese”, és a kisebbségi író helyzetét tekintve is érvényes az, amit Németh mondott a kelet-európai íróról annak idején: „Az író, ha író akar lenni, be kell ülnie a néptanító katedrájába, nyakába kell venni a béna tudományt, s hogy levegőhöz jusson, tisztítania kell a levegőt és irányítani a politikát”.

Igen, ez a közösségi küldetés, egyszersmind felelősségvállalás a kisebbségi magyar irodalmak forrása és éltető ereje ma is, az irodalomnak a hiányzó kulturális intézményeket, felső iskolákat, kutató műhelyeket kell pótolnia, s az író sem lehet csupán művész, vállalnia kell a történész, a szociológus, a néprajztudós, a publicista, s kultúra-szervező feladatait is. Nem kevés önérzettel mondhatjuk, hogy a magyar nemzetiségi irodalmak, miközben vállalják és végzik e sokféle, sok irányba mutató feladatot, esztétikai értelemben is magasrendű művészi értékeket hoznak létre, talán elegendő, ha az erdélyi Sütő András, Székely János, Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, Bálint Tibor, Szilágyi István, Szóts Géza, Markó Béla, a szlovákiai Dobos László, Duba Gyula, Tözsér Árpád, Cselényi

László, Gál Sándor, Grendel Lajos, a vajdasági Gion Nándor, Domonkos István, Tolnai Ottó és a kárpát-aljai Kovács Vilmos, Vári Fábrián László, Balla D. Károly műveire hivatkozom.

Ebben a tekintetben észlelhető a jelenben bizonyos különbözőzés (vagy talán fáziseltolódás) a magyarországi és a határokon túli magyar irodalmak között. A magyarországi irodalom könnyebben enged a kortárs világirodalom nyelvfilozófiai, nyelvkritikai törekvéseinek, felelőssége nem olyan súlyos, mint a kommunista korszak (vagy éppen a két világháború közötti kor) évtizedeiben, minthogy a kifejlődött, és ha nem is tökéletesen, de mégiscsak működő demokratikus intézményrendszer felmentette a közvetlen közéleti cselekvés terhei alól. A kisebbségi magyar irodalmakat ez a felelősség továbbra is köti, és éppen a jelenben, például az erdélyi magyar irodalmi kultúrában, komoly viták folynak arról, hogy vajon az írónak továbbra is vállalnia kell a „nemzetszolgálat” erkölcsiségét, avagy elutasíthatja a közélet kihívásait. A Sütő András életműve körül zajló, nagyon szerencsétlen vita, amely időnként a közönséges rágalmozás eszköztől sem tartózkodik, lényegében a kisebbségi irodalom közéleti-nemzeti felelősségvállalása és szerepe körül folyik.

A magaskultúra helyzete

Amikor a magyar irodalom jelen helyzetét tekintjük át, nem lehet figyelmen kívül hagyni a „magaskultúra” iránt érezhető módon mindinkább megnyilvánuló közönyt. A nyolcvanas években minduntalan lehetett tapasztalni azt az érdeklődést, amelyet a „kultúrafogyasztó” közönség táplál az irodalom, és általában az értékes kultúra iránt. Az író-olvasó találkozókon népes közönség érdeklődésével találkoztak irodalmunk alkotó egyéniségei és az új magyar könyvek, a budapesti villamosokon és autóbuszokon az akkor igen népszerű Olcsó Könyvtár sorozatban a közönség elé kerülő Tolsztoj-, Dickens-, Móricz Zsigmond- és Németh László-regényeket olvasták a fiatalok, és emlékszem arra, hogy például Galgóczi Erzsébetnek a nyolcvanas évek közepén megjelent Vidrvas című regénye, amely a Rákosi-féle zsarnokság törvénysértéseit leplezte le, több mint hetvenezer példányban kelt el. A rendszerváltás után ez az érdeklődés és általában az irodalom, a „magaskultúra” tekintélye igen

szomorú erózió áldozata lett. Ennek bizonyára szociológiai és mentalitástörténeti magyarázata van: egyrészt a megélhetés és a vagyonszerzés után folyó hajszá elvonta a közönség érdeklődését a kultúrától, másrészt a nagy példányszámban terjesztett és propagált „tömegirodalom” vagy a szenzációhajhász televíziós műsorok magukhoz vonzották az olcsó szórakozásra és kikapcsolódásra vágyó közönséget.

Az értékes irodalom könyvkiadói adatai időnként megdöbbenőek: valamikor egy kiváló magyar költő, mondjuk Illyés Gyula, Weöres Sándor, Pilinszky János, Nagy László és Juhász Ferenc új kötetei többes példányszámban kerültek az olvasó elé, ma egy verseskötet jó, ha négy-öt száz példányban jelenik meg, ennek nagy része a könyvtárakba kerül, és a költő természetesen nem kap semmiféle honoráriumot. Léteznek írók, nagy hagyományú írói életművek, amelyek szinte a feledés homályába vesztek: kinek mond ma valamit Benjámín László kötetése és Sarkadi Imre elbeszélő művészete, de alig esik szó olyan klasszikus huszadik századi magyar írókról, mint Kassák Lajos, Füst Milán, Kodolányi János, Déry Tibor, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes vagy Örkény István. Németh Lászlóról jóformán csak fanyalgó véleményeket hallok mostanában, Illyés Gyulát pedig egyszerűen csak rágalmazni illik, a napokban jutott el hozzám egy (máskülönben „jobbaldali” irányt követő) folyóirat, amely Illyés korszakos költeményét: az 1956-os forradalom idején nyilvánosságra került Egy mondat a zsarnokságról című nagy történelmi számvetést (még idézni is szégyenletes!) irodalmunk „legaljasabb” költeményének titulálta.

Mindeközben óriási közönségsikereket érnek el olyan ócskaságok és gagyik, mint a különféle „valóság show-k” vagy a „Győzike” becenévre hallgató, nem is tudom, kicsoda családi élete. Mindez valószínűleg a magyar tömegkultúra mélypontja, mindezért a felelősséget a csakis pénzügyi nyereségre („extraprofitra”) áhító médiumok tulajdonosainak és szerkesztőinek kell vállalniok, és nagyon nehéz helyzetben lesz az a kulturális politika, amely egyszer majd a nemzeti kultúra értékeinek védelmére elszánja magát. Pedig az európai integráció éppen azt tenné lehetővé, hogy nemzeti kultúránk erőteljesebben bontakozzék ki idehaza és minden korábbihoz képest nagyobb teret, gazdagabb befogadást kapjon az európai nemzetek

közösségében. Jó lenne tanulni azoktól a nemzetektől (az írekre vagy a finnekre gondolok), akik az európai integrációban megszerzett lehetőségeket jó érzékkel és igen eredményesen tudták kihasználni kulturális és így irodalmi értékeik gondozására és nemzetközi megjelenítésére, terjesztésére.

Irodalmunk egyszerre „tükre” és „mintája” a nemzet életének; „Tükör”, amely híven mutatja a magyarság történetét, akár a nemzeti tudat mélyebb övezeteiben végbemenő változásokat, és „minta”, amely vonzó és elismert értéket állít a nemzet elé. Ennek a mintának egyéni és közösségi magatartásszabályozó szerepe van, a magyar irodalom nagy egyéniségei, vagy az irodalmi alkotások népszerű hősei olyan tulajdonságokat, jellemvonásokat mutatnak, amelyeknek erkölcsi kisugárzása, világkép- és jellemformáló hatása igen nagy szerepet tölt be a nemzeti tudat történeti folytonosságának fenntartásában. Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Ady Endre, József Attila és Illyés Gyula alakja morális példát is jelent, valóságismeretre, közösségi hűsége, eszmei következetességre tanít, és hasonló szerepük van Eötvös József, Kemény Zsigmond, Németh László regényeinek, e regények nemzeti és egyetemes értékeket képviselő hőseinek is. Az irodalmi művekből sugárzó eszmék és gondolatok, az általuk kialakított magatartásminták, az írói alkotások érzelmi hatása és személyiségformáló ereje igen fontos feladatokat láthatnak el a kisebbségi létbe taszított, vagy éppen az országtól távol élő magyarok nemzeti identitásának megtartásában.

Irodalmunkat úgy kell tekintenünk tehát, mint a nemzeti tudat letéteményesét, fenntartásának legfontosabb eszközét, ennek megfelelően azon kell fáradoznunk, hogy irodalmunk eljusson a határainkon túl élő és a világban szétszórt magyarsághoz, a magyar származásúakhoz is, jelen legyen mindennapi életükben, és segítse őket abban, hogy megismerjék a magyarság múltját, jelenét, de abban is, hogy általa őrizzék magyarságukat. Bizonyos, hogy ezek a célok és feladatok csak nemzeti irodalmunk teljes örökségének, illetve eme örökség valódi értékeinek megismerése és megismertetése által válthatók valóra. A teljes irodalmi örökséget kell birtokba vennünk, tehát a magyar végzettel viaskodó Ady mellett az európai küldetést őrző Babits, a vidéki Magyarország krónikáját író Móricz mellett a városi Magyarország lelki helyzetét bemutató Kosz-

tolányi, a nemzeti programon dolgozó Németh László mellett a modern művészet egyetemességét hirdető Kassák, a népi mozgalomnak elkötelezett Illyés mellett a városi Radnóti, a baloldali eszméket valló József Attila mellett a katolikus Dsida Jenő szellemi örökségét. Természetesen nem szabad beérnünk puszta a magyarországi irodalom birtokba vételével, arra kell törekednünk, hogy az egyetemes magyar irodalmi kultúrát közvetítsük, illetve sajtáítsuk el.

Az irodalmi hagyományok, az egyetemes magyar irodalom eredményeinek teljességre törekvő birtokba vétele mellett ügyelni kell az értékelés, és ennek nyomán a kiválasztás igényességére, mégpedig arra, hogy irodalmunknak azokat az alkotó egyéniségeit, azokat a műveit helyezzük előtérbe, akik és amelyek művészi, illetve erkölcsi értékeik következtében alkalmasak a nemzeti tudat ápolásának alátámasztására. Már csak azért is, mert az igazán tartalmas nemzeti tudat és anyanyelvi kultúra csakis a valóságos értékek szellemi birtokba vétele nyomán fejlődhet és maradhat épségben, a hamis művek, a kérészéletű sikerek támogatása nem építi, hanem éppenséggel rombolja egy emberi közösség kulturális kohéziós erejét.

Meggyőződéssel mondhatjuk, hogy nem valamiféle nemzeti retorika teremt értéket, hanem az igazi érték hozza létre a nemzeti kultúra karakterét, s alapozza meg a nemzeti tudatot.

Az irodalom – és különösen a magyar irodalom – ugyanakkor sohasem egyszerűen a gondolat és a szó művészete, hanem intézmény is: a nemzet szellemi létének intézménye. Ezt az intézményt kell a jelenben is megtartanunk régi erejében, hatékonyságában és folytonosságában. Mindez nem egyszerűen művelődéspolitika, hanem valójában nemzeti politika, és ennek a politikának tudnia kell, hogy a magyar irodalom, amely nehéz történelmi korszakokban mindig a nemzet mentővára, oltalmazója és nem egyszer megtartója volt, a jövőben is nemzeti létünk egyik biztosítója és gondozója lesz. A magyarság ugyanis nemcsak nyelvben él, hanem irodalmában is.

**Előadás az Identitás Szabadegyetemen 2005. november 4-én, Nagykanizsán*

Szabó László (Galánta): Figura I.
33. Nemzetközi Művésztelep, Lendva, 2005.